

Д. АЙТМУРАТОВ

«КАРАКАЛПАҚСТАН»

ТЫМСАЛМАР

С/КК/2 Айтмуратов Дәўлен

А 44 Тымсаллар.

Нөкис, „Қарақалпақстан“ 1974. 52 бет

Дәўлен Айтмуратов автономиялы республикамыздың китап оқыўшыларына өзиниң тымсаллары менен де таныс. Оның бул топ-ламдағы тымсалларының биразы бұрын баспа сөзлерде жәрияланған.

Қолыңыздағы китапқа оның қайта ислеген ҳәм жаңадан жа-зылған бирқанша тымсаллары менен аўдарма тымсаллары кирги-зилип отыр.

Тымсаллардағы терең пикир, өткир мысқыл оқыўшыларға ой салады, олар жақсы оқылады.

7—4—3
111-73М.

Художник *Ещанов Б.*

„Қарақалпақстан“ баспасы, 1974.

МАЙҚАБАҚ

Ертеде бир адам,
Биреуге бурқып: „Әй жорам,
Мен жасымда—дей берипти—зор едим,
Араладым дүньяның шарқыпәлегин,
Нени кеширмедим бастан.
Ұяттеки жердің шетінде жайласқан,
Үргенишке барып келгенмен.
Сонда оған: „Алысқа бармапсаң—депти—
сен меннен.
Өзің де самсам екенсең басың айланған,
Сен бунша “көпти көрдим деп сала
берме айбараққа.
Үргенишке барып келди түйенің жамбасына
байланған,
Бизиң кемпир пақырдан қалған майқабақ та“.

АҚСАР ҲӘМ ҚАҢБАҚ

Бир күни түс ўақта,
Қаңбақ жумалап келип Ақсарга:
— „Сен — деди — кете алмай ҳеш жаққа
Жатырсаң жылжымастан.
Ал мен бармаган сирә жер бар ма?
Маған пүгкил дүнья бостан.“
— „Дурыс — деди Ақсар Қаңбаққа —
Сен бостанлықта,
Бирақ та
Жумалап жүресен ыққа“.

ҒАРҒА ҲӘМ ТҮЛКИ

(И. А. КРЫЛОВТАН)

Мақтағанды жақсы көрме. Оннан таппайсаң пайда.

Өйткени сум болады жағымпаз.

Онда тәсилдің түри көп, онда жақсы кәсіyet аз,

Ол сениң қышыған жеринди тауып қасыйды, абайла.

* * *

Қудайтала собықтай гөш берипти Ғарғаға,
Ғарға сөйтип қонып алды бир шақаға жарлана,

Азырақ бир аұқатланып алмаға

Бәле бирақ қаралыға табылады бәрхәма:

Сорлы—қай ұақта да сорлы.

Бул жерге кәпелимде Түлки тайын болды.

Оңбайтуғын, ийис сезими күшли.

Әне, оның көзи гөшке түсти.

Жалатай астына барды ағаштың жақынласып,

Аяқларын буұынсыз, саққыз қылып басып,

Қасты-ғәрези гөшти алмақшы.

Былай деди Түлки Ғарғаға:—„Жаным!—

Сен кус емес, жерге жиберип қойған

Жарасығы шығарсаң алланың“.

Көзлерин қапдай яқшы.
Сениң мойнындай мойынды бирақ

Ертеклерде еситип ек, ол да болса азырақ.
Журтлар сениң жанында Тауысты бийкар мақтайды.
Қойса со Тауыс дегенди. Ол маған сирә жақпайды.
Саған мегзес сулыұ қус жәннетте де аз шығар.
Жаным, сениң шырайына қарағанда усындай,
Дауысын хәм, ант ишейин, саз шығар?!
Азырақ бир кәне, кәне сайрап жибер қысынбай!
Қус патшасы боларлықтай қусго Ғарға дүньяда
Бирақ ол айтқан бола ма!—Әдиллик бар ма Дүньяда!“
Мақтағанға Ғарғаның басы айналды пүткиллей,
Сонлықтан сорлы „Ғарқ“ етти,
Түлкнин узақ күттирмей,
Гөш жерге түсти,
Түлки қақшыды алды.
Сөйтип тамамлаўға туўра келди тымсалды.

СҮЙКИМЛИЛИК

Мына нәрсени сез:
Ийтке сулыу сүйкимли емес,
Сүйкимли сүйек таслаган.
Сол айтқандай бир адам
Өзине бир пайдасы тийген кисиге
Шын жүректен әбден қауып қалыпты.
Сөйтип усы ишки сезим сыймай кетип
ишине

Душпан билген бир адамын
Илиўге таўып алыпты.

— Пәленшени, ашнам,—депти —
Пәлен-пыстан дегениң
Көрмеушилиқ.

Сен оның зор, бәлент жигит екенин

Түсингендей қалға әуел жетип ал!

Сонда оған:—Хәәй, ашнам!

Гәпиңе исенбеймен қаслан

Бос сөзди қой енди!—депти—

Оның саған бәлент болып көриниўи итимал

Сениң өзиңниң соншелли,

Пәс болғаның себепли!

ЕШЕК ҰӘМ БҮЛБИЛ

(И. А. КРЫЛОВТАН)

Ешек бүлбилге былай деди көриүден:
„Сени сайрауға уллы уста дейди ғой, ашнам,
Егер, уақтың болса, бир-еки нама ал онда,
Сайрағаныңды көзим менен көрип мен
Өзим, деп жүр едим, анығын айтсам,
Журт айтқан сениң талантың
 қақыйқат па, жалған ба?“

Мине Бүлбил киристи көрсетиуге хөнерди:
 Гә лық-лық атты,
Гә мың түрли намаларға өтип те көрди,
 Гә қоныраудай сыңғырлатты,
Жүдә жақсы созып, қайтарып та алды,
Гә сыбызғының қайғылы намасына салды.
Жүдә нәзик шырылды путалыққа таралды.
 Ал енди намасына Бүлбилдің
Хәмме уйып, турған орнында қалды:
Шаўқымы өшти қуслардың,
 ескени де тоқтап қалды желдің.

Жайылып жүрген падалар да әсте ақырын жатты.
Бұлбилдің сайрағаны Падашы Жигитке әбден жақты,
Нама қоздырып жиберди ондағы муҳаббатты,
Сонлықтан Падашы Қызға күлип қойды ұақты-ұақты.
Бұлбил тамамлады. Ешек көзін айырмай жерден:
„Жарайды — деди — мениңше жалған болмас еди
қаслан

Тыңлаўға сениң намаңды болар — десе жалықпастан.
Қәй әттегене, саған не дермен!
Бизиң Қораз бенен таныс емес екенсең — а, бирақ та:
Сен сайрар едиң буннан да сазырақ,
Егер оннан үйренгенинде ең болмаса азырақ!“
Усы сынды Бұлбил еситкен ұакта
Артына бир қарамай ушты да кетти буннан.

* * *

Әй қудайым, бизди де қутқарғайсаң усындай сыннан.

ҚУЛП ХӘМ УРЫ

Хешким емес, өз бахытын адам өзи байлайды,
Бирақ буны мойынлаўшы бенде аз,
Кемис сенде—көп,
Кемис менде—аз.
Жақсы—мен,
Жаман—ол

Сен ец соңғы оцбағанды сөйлетип көр,
Саған ол
„Барлығын дурыс етип жүрмен“—деп сайрайды.
Сонда да бирақ аўызы
Пытпытлаған ақылгөй.
(Әбзелн дүзелеғойған хәм мақулғой)
Ақыл бергенин қоймайды.

Бир күни уры

(Биреў көриптимиш буны)
Түсип жылға хәм сайға
Келди еректеги бир жайға
Түн тастай қараңғы,
Булт астында тур
Орақтай ай да,

Қысқасы маңлайға урса билмейди адам адамды,
Урлауға түсти деп оңайға
Уры жулқыды кулпты
Гә жақлауды, гә зулпты.

Ҳеш Кулп сынар емес,
Сонда сөгинип уры:
— „Сени соққанның үйин от алсын
Өзиниң душпаны болсын қызы хәм улы.
Бахытқа жеттим дегенде талсын!“

Кулп сол ўақта
Урыға жуўапқа:
Ҳә—әй, сен өзинди сөктиң, көргенсиз,
Мени жулқылама жаныңды қыйнап,
Мен дүньяға келмес едим сенсиз,
Мени соққан сен өзинсең ҳақыйқат!

ҲАЙҰАНЛАРДЫҢ СҮҰРЕТКЕ ТҮСИҰИ

(ЕРТЕК—ТЫМСАЛ)

Ешек, Өгиз, Ийт, Шошқа
Порсық, Тышқан, Гүзен, Пышық,
Ҳәм ҳайұанлар тағы басқа
Жәмлести

Сүұретке түсии
Естелик қалдырыұға дос досқа,
Мақул ҳайұанлар айтқан гәп.
Маймыл—фотограф.

Әрман кетпейжақ босқа,
Ҳәмме барын кийинген—
Ұлкен салтанат.

Ҳайұанларда куұаныштан ушлаға жоқ
Қанат,

Өгиз бенен сүұретке түскени ушын
Тышқан шад.

Пышыққа қандай жақсы ат,
Теңелгени сондай ири малға.

Маймыл да ҳайұанлардың кеұлин таппақшы.
Жүдә жақсы!

Бирақ оларды ҳешким отырғызбады жөнлеп.
Ҳәрким умтылды
Ортаға алға.

Биреу биреуді өңменлеп
Хайуанлар өзлеріне басқаша түр беріп
Отырды көкіреклерін керіп,
Тумсықтарын көтеріп,
Маймыл гә алға, гә бәсіп кейін,
Пукталап түсирді сүўретке
Мине сүўрет тайын.
Ортада Өгиз
Ешек пенен Шошқа еки шетте
Ийттиң аяғы тур куйрығын пукта қысқан.
— Хаў, мен қайда?
„Гүзен қайда?—деди Тышқан.
— „Мениң менен Порсық қайда?“—деди
Пышық мыррыўлап.
Әне Пышықлар менен Тышқанлар көринбей қалды.
Соның менен тымсал да тамамланды.

ИЙТ ТАЛАЙЫ

Мына сөз айланып кетти нақылға:
Ақылсыз емес сеннен я меннен
Бир адам былай депти жақында:
„Гейде жаныңды қыйнап еки жыл мийнет еткеннен
Беш минут унап кеткениң жақсырақ!“
Мине усылай депти ол адам.

Бирақ

Ислер болады мүмкин болмаған:
Бул сөзди ийт еситип қойыпты!
Сирә өтириги жоқ наұа!
Себеби ийтке де жуғынды керек
Ол да буны тоқып алып мыйына қуйыпты.
Жағымпазлық енди усындайдан шығады. Аұа!
Бирақ және бир жағы бар: мына нәрсени сез!
Жағымпазға да аңсат емес!
Бул ийт бурын ийт еди қаңғымай.
Аты да еди Байкасқа,
Ис барысын түсинди былай.
Бул жер маған қолай.

Бирақ ис басқа.

Хожейин меннен күтеди хызмет,
Хожейин оны алды шийден соққан қосқа.

Күнине жуўынды куйды төрт ирет.
Ийтаяқ ағыл-дегил асқа!
Мине, үргеге еринсе де бизиң көпек
Шамасы, үй ийеси, қоңсы—қоба көрсиң деп
Үрди ҳәр даўысқа салып
Қаңсылады үй айналып

Гә улыды қарап айға.

Оны да алмақ боп келсе оңайға
Ийт былай ойлады:
(Ойламайды деген бийкар ол, хайуан)
— „Усылай көп үре берсем хожейинге унайман.
Ол әлбетте емес акмақ,
Ол отыр мениң артымнан бақлап,
Көреді мени ай менен жарысқан
Ғеш Ийт емес
Екенимди Арыслан!
Ол сөзсиз қуады ийтлерди басқа.
Жатырған хәўлиде үрместен ҳаслан
Ғәм бул жерде жасайды тек ғана Байқасқа!“

Хожейин таң атырды кирпик қақпастан!
Хожейин, уйқысыз таң менен таласқан
Ертеңине иитти қуўып салды
Мине сөйтип көрдик усындай аўхалды.

ҚАСҚЫР ҲӘМ ЫЛАҚ

(ЭЗОПТАН)

Әй, беңде, сирә сен табарсаң пығлыңнан!
Өйткенн мыпандай бир жағдайды сезип қалдым мен.
Гейде пайдаланып ийелеген оршының үлкенлигинен.

Әззи кейин сөйлейди мықлыға

Себеби Әззиси не,

Мықлысы не,

Нәкәстиң аты нәкәсдур.

Өтип баратырған еди бир Қасқыр

Бир жерде бир үйдиң қасынан.

Бир ылақ минип тур екен тамның басына.

Ылақты көрди Қасқыр—бийгалап

Өзиниң қурбанын,

Бирақта

Түсинип ылақ өзиниң қәуипсиз жерде турғанын.

Сөгинди Қасқырға қарап.

Сонда Қасқыр былай деди Ылаққа:

— Сенде ақыл болса болмай кетсин ҫеш!

Бүйтип сөгинбе, сорлы

Себеби сөгип турған сен емес,—

Сениң орның.

СУЛУЙ МАЙМЫЛ

Иси оңға басқан ўақта гей адам
Өзин бәрхә артық санап есаплайды басқадан.
Бирақ онда артықмашлық көринбейди ҳеш қандай,
Сонлықтан тымсал шыдамай сөйлеп жибереди
азгантай

* * *

Ертеде бир ўақта
Бир маймыл Африка жақта
Жалғыз көзли, қуныш болып туўылыпты анадан.
Буны көрип ҳайран қалып бир адам:
— Қай пығыцнан таптың,—депти,—қаралы,
аллаталадан?!
Дүнья еле бийхабар сендей бәлехададан!
Айтпақшы, сени апарып үлкен-үлкен қалаға
Халықтан ақша жыйнасам биреў тартып алама!—
Деп оны алып кетипти... Бирақ үш жыл он айда
Ығбал айдап қайтып келди Маймыл усы тоғайға.
— Баяғысаң ба?!—депти сонда қурдаслары—хәй!
тоқта!

Усыныша ұак көрiнбей жоғалып кетгiң қай жаққа?!
Сол ұақытта бизiң Маймыл былайынша

мақтаиды:

— Бир адам мени апарды Парижға және Лондонға,
(Әлбетте, сiзлер билмейсiз бул қусаған жақларды),

Халық қарады маған ынтығын сонда.

Әсиресе унағаным қазiр де мениң ядымда

Қәддiмди көрiуге келген қәттеки Король қатынға!

Басқа маған сүйсiнгенди сийғыза алмайсаң қеш санға,
Маймыллардың бәрiн жыйнап бармақтарын қоссаң да!

Былай деди сонда бир Маймыл оған:

— Ашнам, мени кеширегөр бөлгениме сөзiңди,

Көрсетиуге не ушып алып кетти ол адам

Қәмдемiзди қалдырып, тек ғана сениң өзиңди?!—

— Усы сөзди айтпады деп отыр едiм бурын да!—

Деп жууап қайтарды ол жыйырық жыйнап мурынға,

Сениңше мениң қайсындай керегiм бар ол адамға,

Адамларға көрсеткендей көрер көркiм болмағанда?!..

АҚ САҚАЛЛЫ ХӘМ ҚАРАСАҚАЛЛЫ

Бурында ақ сақаллы ғарры ешектің туяғын
Ойнатып,
Күн көретуғын еди арбалы аўылға қый сатып.
Оны көрген адам жерге төгиўге сорар еди қатып.
Арбасын айдап киятырғанын көрсе тасырлатып.
Бир күни тоқсан манат қарыздар болып оған,
Үш арба қыйын алған еди бир қара сақаллы адам.
Бирақ бул киши жоқ болып кетти төлеместен
ақшасын,

Ғарры нәлет айтты, кетти айдап арбасын.
Бес ай, он ай, бир жыл өтти арадан,
Умытты ма, ғаррыға сол адам қайтадан:
— „Ға жасы үлкен, хұрметли аға, сен маған,
Еки арба қый сат, алғыс айтаман!
Ашыў менен иши ғыжлаған,
Ғарры былай деди оған:
— Ға көргенсиз, сатпайман, сөйлеме жалған!
Сениң күн көриў ушын келеди еп етқиң.
Өткен жылы малдың астынан алған,
Тап-таза үш арба қыйымды жеп кеттиң.

ТАҰ ХӘМ ТАСБАҚА

Тау басында, шөпсиз далада,
Жүрип киятырғанда Тасбақа,

Жолықты Кулан

Хәм деди оған:

— „Ҳа, жол болсын!

— „Сорама достым, жер қапырық, жоқ самал,
Мен дүньяға шыққалы ығал.

Дым жамап жердеги аўхал,

Не ислеу керек, не хамал?

Ойландым олай,

Гә булай,

Ақыры нийет еттим тауға шықпаға,

Тауға шығып таза ҳауа жутпаға.

— „Ұай, бийшара,

Аш көзинди, астыңа қара,

Не ушын сенде бунша ушты аң?

Көрмейсен бе?

Сен хәзир бийик таудың басында турсаң? „—

Деди де күлшп кетти Кулан.

Тасбақа: „япырмай—ә!“ деди буған.

* * *

Ақылсыз да Тасбақадай кишкене

Оған пүткил дүнья хештеңе.

КЕРЕК ЕШЕК

(С. МИХАЛКОВТАН)

Өгиз тамаққа шақырды түс ўақта.

Малхана толы қонаққа

Ал стол хәртүрли тамаққа

Қонақлар отырса болар еди

Ўақыт та жетти.

Бирақ мынандай сыбырлы:

„Аўқатка күтеди—дейди—Ешекти!“.

Еситилиўи мәттал „Ешек киятыр!“, деген хабар,

Үй бийкеси стол дөгерегине отырыўға

Қонақларға ым қағар.

Мине қонақ келди сарғайып күткен.

Қарсы отырғызылды саранаў кашарға,

Хүрметли орынға саўлықлар беттен.

Өгиз арақ қуйып:

— Хәмме—деди—саў болайық бәрхә!

Тыңлаңызлар!

Ешекте сөз бар!

Суў серипкендей өшти шадлы даўыслар.

Бизин Ешек сулы ҳақкында сөзди мыжыўға қарады,

Сулы қанша тұрады,

Хәм ол калай сакланады
Ол не ушын тоқ болады буўдайдан.
Ешек аз дегенде сөйледи бирмайдан.
Бир хайўан ишин те үлгерди
Ғарры Саўлык та қалғыды,
Солғын түр берди.
Сөз акыры питез емес Сулы ҳаққында.
Ешекте тоқтаўға жоқ дәрман.
Мөңиреў, маңраў, ишиў, жеў қонақларға жоқ дымда
Сонлықтанда биримлеп кетип бөлди қатардан
Зыянат тамамлашып.
Тарқан кетсе де барлық жап,
Өгиз қалды тыңлаўға
Ешектің даўысы қарлыққан.
Бундай Ешек булкәраға қай жақлардан найда болған?
Өгиз қалай Ешек пенен аўқат жейди бир столдан?
Не ушын Өгиз бул Ешекті
Шын жүректен дос еткен?
Ешек ҳүрметте болды,
Өгиз мугәжлы еди Ешектен.
Егер ол жем жұмысын басқармағанда
Өгиз оны түслендирмек туўе
Жақынлатпас еди салы сабанға!

ЕКИ ЖҮЗЕКИ

„Жора, сениң бир жаман әдетиң бар дым гана:—
Деди Нуржан көшеде жолыгып калып Қулманға—
Үйиңе барсам ешейин қыдырыспа қылмаға,
Қоярға мени жер таппай әбден бүлин қаласаң!„

„Хаў Нуржан, сениң әдетиң жаманырақ буннан да:
Сениң де жайша үйиңе барағойсам мен кирип,
Бар тапқанды қазанға толтырып келип саласаң!„

„Ал улыўма айтқанда, Қулман, сендей зор жигит,
Шенде—шенде болмаса дүньяға келе бермейди!„.

„Қойса Нуржан, мендейлер ызғын атыр бул ўақта.
Ал, жоражан, сендейлер дүньяға нәрсе келмейди„

„Маған сендей болмаға, Қулман, еле бес жыл бар!„

„Маған, Нуржан, хәттеки аз болады он жыллар!„

„Ал маған көп сениң жалғыз аяғың шелли болмаққа
Қулман жора, бул ушын көп налайман қудайға!„.

„Кәне мен, Нуржан, тең болсам қалдырған сенин
изиңе,

Шошқа куўып жүргенде бир басып кеткен, ылайға!„

„Жеш!—дейди Нуржан бир гешир берип,—Бермес ем
басқа кисиге.

Ал сен десе қулқымым „тез мирәәт ет“ дейди!

„Мә, сен же!—деп Қулман да қалтадан конфет алады.—
Сени көріп жутқаным,—дейди,—өңеште турып қалады,
Жутайын деп қылғынсам да хәргиз арман кетпейди!»,
Сол ұақлары бул сөзди еситип биреу мүйеште:
„Сениң,—дейди—жутқаның турып қалса өңеште.
Қурайды екен сизлердин пысыңыз бирин—бириннен,
Себеби: ол ас алынбай өңешинде турады.
Ал, мениңше, сизлерди „жанымдай көргенлигимнен“,
Жутқаным мениң хәттеки кейнине қайтып урады.

ТИРСЕК БАЛА

(АБЗИ ҚДЫРОВТАН)

Жүдә тирсек болыпты,
Ертеректе бир бала.
Ұәкисине қылыпты
Ис буйырсаң бәрхәма.

Бара—гой десе, бармастан,
Барма десе, барыпты.
Ала—гой десе алмастан.
Алма десе алыпты.

Бир күни оның атасы,
Қудыққа түсип кетипти.
Оны тирсек баласы,
Тартыўға нийет етипти.

Атасы қолын былғапты,
Қыйғырық салып „тартпа“ лап.
Баласы былай ойлапты,
Атасына жалт қарап:

„Атамның тилин өлерде,
Қояйын—деп—бир алып“,
Ийгерипти қудыққа,
Алмақ түүе шығарып.

ПЫШЫҚ ЕРЛИ-ЗАЙЫПТЫЛЫҚТА

Тарғыл Пышық
Болды өл деген ашық
Жолбарыс қызына,
Көнәәменбейди басқа қыздың назына
Сағалдың қызы жалатайлау зәрре,
Маймыл қызының аяғы әрре-тәрре,
Қойдың қызы Қозыбийке семіз.
Иіттің қызында кәсімет кеміс.
Хәрким хәрқыйлы—
Ис былғасық.
Жолбарыс отырған қызыл баскурлы
Үйдің босағасына
Пышық келип бас урды.
Ашықлық аұыр жүк,
Көзде айналып жас турды.
Тилек қабыл.
Басланды той.
Күлкі. Ұахаха!
Қонақ көп—жер жоқ аяқ баспаға.
Жолбарыс қызының тойы
Келди алыстан
Ақсақ қоян,
Хәттеки ақсақ Тас бақа!

Абыройлының қызына, тойына жоқ баға!
Той өтті табақ табаққа қағысқан.

Мине Жолбарыс қызы Пышыққа қатын.
Пышық „еркек“ санап өз атын,
Айтты хәйілға қарап:
— Мен етемен сеннен талап,
Еркекке құрмет етпұди еркекти еркек санап.
Болмаса сени мен етемен талак.
Менің үстим кирледі
Кир жуу!
Оны бирәк Жолбарыс жагадап қысып:
— Хәә, „еркек“, бул не дуу—дуу?!
Менің ата—тегим Жолбарыс.
Бул жөнниде жоқ тарыс.
Кирди сен жууғасап,

Пышық!

Болмаса өлтиремен путаққа асып.
Пышықта көз кетти қорыққаннан атласып.
Сонда баласына Ана Пышық:
— Балам,— деди—сениң маңлайың ақ.
Жолбарыс теңиңбе сениң
Пышыққа Пышық бап.
Пышық жууғапқа солманда:
— Хә-әй мөхрибан анам,
Мен ақ маңлай емес,
Нағыз маңлайы қараман,
Сәбеби үйленбедим Тышқанға!

* * *

Тымсалда нәсият мынандай:
Қара жағдайға
Кисини асылдырма,
Өзің де асылма шалғайға.

ҚАСҚЫР ХӘМ ҚОЗЫ

(И. А. КРЫЛОВТАН)

Күшлинин қасында әззи гүналы.
Олла биллә, Семиз дос емес Арыққа.
Буған мысал толып атыр тарийхға.
Тымсал енди сөз етеди мынаны:

* * *

Суу ишпеге барамаң деп, бир өзектиң бойында
(Бәлеқада кайда жоқ, бассаң аяқ астында)
Сорлы Қозы ушырасыпты Қасқырға
Қасқыр бирақ Қозының айыбын койып мойыңға
Жегенди мақул көрипти.
Зәкүинге сүйендирип жеўди Қасқыр хәм ақыл көрипти.
— Оңбайтуғын, — дейди Қасқыр, — түсиндир маған
сен айтып:
Не себептен мына мениң ишейин деп атырған
Суўымды турсаң ылайтып!
Тәртип жәнә әдеп — икрам шығыпты сениң ядыңнан!
Жулайынба басыңды турған жердә бул ушын! “
Маңлайы қара әззиниң көрген күни қурысын!
— „Ҳасылзадам, ирәҳим етиң, кәтелик кетсе кишкентай!
Бирақ сизиң ишейин деп атырған суўды ылайға
Алыўыма итимал жоқ ҳешқандай.

Ең кемінде жүз адымдай ығында суўдың былайда,

Аяқ бетте, кеширесиз, мен турман!

— „Демек мениң өтирикши бөлғанымба, ант урған?!

Ауа, уятсызлықтың билемен жүдә түри көп!

Ҳаў, айтқандай, сениң маған былтырғы жылы бир ирет

Жаман гәп айгып кеткенниң умыгылған жоқ ҳасла.

— „Ҳаў, мен ғой быйыл туўылдым.

Мен емеспен, ол басқа

Туўылғалы тоғыз ай толды маған, болғаны?“

— „Олай болса, ол сениң

Туўсқан ағаң болғаны“,

Уқсаслығың билһил тур, мине сениң көзиңнен“,

— „Кешириц, мениң ағам жоқ Енеден“ жалғыз
өзиммен“!

— „Ақыллы болып баратырсаң“ Айланайың, аман бол ...

Ол яки сениң Кәйненең, я Кәйинбийкең бола ма?

Мен оягың билмеймен.

Ояғың меннен сорама,“;

Ким болса да тамыр шатақ биреў болды саған ол.

Кулласы бәриң душпансыз: Шопаныңыз, Ийтиңиз,

Талай ирет зейиниме тийдиңиз,

Буның ушын көрсетемен“ „Қандай гүнә таптым

деп?...“

— „Оны ойлап отырыўға, кеширерсиз, ўақтым жоқ.

Аш болғаным ушын ҳәтте айыплысаң алдымда“

Деп қасқыр аўыз салды алқымға.

СӨЗ ХӘМ ИС

Бир күни „Дамбалкеткен“ ге
Ғаррылар менен бардым менде.

„Минезиң болса жатық
Болады ишкениң қатық“.
Өзиң жақсы болсаң

Кисиниң жутын баратырғанын аласаң!
Демек жақсы болады екен нақылларды
басшылыққа алсаң.

Нақыллар дуп-дурис ойлап қарасам,
Мен көптің ишинде жасы кишимен.
Суу да, ылай тасыймап журттап өңирге салып,
Түсте отжаққышлыққа тайынмап көптің ишинен.
От жағаман қолға балта, кесеу алып.

Гей ұақлары ат бақтым.

Гә үзген айғырдың ишпен шаптым,
Жасы үлкен шай ишеди, терлейди.
Пыснап, қостын көйлеңкесин бермейди.

Хәттеки малдасы менен енлейди.

Ислер нақылларға сәйкес келмейди.

Көрдіңбе, биз гейде апаны айтып, мынаны
ислеймиз,

Сөйлестіп жиберсең қоймаймыз.

Бирақ исимиз бурық

Биз қасықты аұзымызға суғып турып
Гөшти тислеймиз.

ПӘСЛИК

(ҲИНД ЕРТЕГИ ТИЙКАРЫИДА)

Пәс өзиниң пәслигине барады,
Мине ҳәзир оқлұшым, мына тымсалға қарашы:

* * *

Ергеле бир дууахан
Бир Тышқанды алып қалыпты аман.
Ғарға жаңа түтип жейин деп атырған жерден,
Хәм ол үйге әкелип, оған ас-суу берген.
Бирақ нәрсе жер таппағандай ҳаслан,
Пәп-пәстиң басына түседи бәп-бәленг аспан,
Жудырық тийер орынды тар маңлайдап табады:
Кәнекей Тышқанға Пышық күн берсе!
Деп бир күни Тышқанды Пышыққа айландырыпты.
Соплықтан да дууахан: „Күн көрегойсып, қаралы“,
Бирақ усы Пышықтың алдынан шыққан Пйтлер де,
Күнде талап қығиқшыл куйқасында ойлапты.
Көре сала Дууахан және бул ҳайуапшылықты
Оны Пйтке айландырса, Пйтги Жолбарыс қоймангы.
Мине дууахан дууалап Пйтти Жолбарыс етinti,
Сөйгини Тышқан Жолбарысгың уллы дәрежесине
жетипти.

Жолбарыс бирақ

Усы дуўаханға жақынлаңқырап:

„Негизимнің пәслигинен мен көрмедим не исти,—

Деп ойлапты—Енди журтлар тийисли,

Мени „түптен салған Жолбарыс“ деўге!

Бирақ

Бул дуўахан аўзы былшырап,

Жасалма Жолбарыс екенімди айтып қояр биреўге!“

Деп оны өлтирмек ушын аўыз салыпты.

Бирақта бул бузықлықты байқаған

Дуўахан оны дуўалап Тышқанға айналдырыпты

қайтадан,

Сөйтпн өзи өлимнен зорға аман қалыпты.

ҚОЯН МӘСЛИКТЕ

(С. МИХАЛКОВТАН)

Шамасы тойға, яки зыпатқа
Қоян шақырылды Кирпиге мирәәтке.

Дослардың ортасында
Гүрриңнен кейин хош—ұақгы
Арак суұдай болып айналып ақты.
Қоңсыны қоңсы қандырды

Кесе кесени қақты,
Ишти көрмей қалғанша қонақ қонақты.
Сол отырыстан бизин де Қоян

Тирсеги қыйсайғанша,
Көзи тасырайғанша болды пияң.

Хәм зордан
— „Ж-ж-жүр үйге, —деди қайтаман“

— „Сен үй таба аламысаң, —деди

Ақ көкирек Кирпи оған. —

Сен журтты бүлдирип шаўқым салғанша

Жатсаң жақсы болар еди,

Басың өз кәддин алғанша?

Жалғыз өзин жойыларсаң тоғайда.

Арысланды усы жерде дейди,

Түсерсең оған оңайға!
Тыңлайтуғын қоянба!
Қоян мәсирди әбден.
— „Маған Арыслан ким,—дейди
Арысланнан қорқаманба мен?“
Шайнап таслап мен оны
Таңбасам да болар табытқа!
Оны әкел бери.

Жетти оның менен санасатуғын ұақыт та
Жеті қабат терісин сыйырып оны аламан!
Сөйтип жалаңашлап

Африкаға қуұып саламан!“
Шаўқымлы үйди таслап,
Теңлесип ағаш арасында
Теңселген сыяқлы стол қасында
Княтыр қыйсық қыйғырып
Түнерген түңги тоғайда,
„Арыслан бар деп еди,—дейди
Көрсет маған, о қайда?
Ұайұанларды көргенмен
Хәтте күшлирек Арысланнан,
Олардың да қолларын қол,
Путларын пут қылғанман.

Әне Арыслан оянды.
Мине көриң енди бизнің Қоянды ...
Бизнің қыйсық қыйғырса да бирақ
Тасалап қашғы путаны,
Қуырығын қысып қаттырақ
Арыслан:—Ұаап!—деп тутып алды жағадан.
— Табаныма ким түсти?—деди,—
Ким тап болды маған?
Ұаа, сенбе ұасыұасыл?
Бул не шаўқым?

Жылжыма? Көтер басыңды! Сайра,
Неге мүңкіп тұр сениң аўзың?
Қоян мәсликтен тұрған жерде түсті айра.

Хәм қутылыўға жол ізлеп
— Менбе?... Сизбе?... Бизбе?....

Айтыўға етиң урықсат!
Мен хәзир болдым қонақта!
Сонлықтан көбирек ишиппен,
Бәри сиз ушын бирақта.

Ден саўлығы ушын Сизің күшиклериңиздің
Сиздеги жеңгейдин!

Қәне хәддиң барма
Ишпей ойлаўға кейнин.

Мине Арыслан жағадан
Жаздырып алды тырнақты.

Сөйтип бизің мақтаншақ
Аман қалыўға жол тапты.

Арыслан пияншылықты жек көрди,
Өзи арақты аўзына алмады.

Бирақ жарамсақланғанды қоллады.

ҚОРАЗ ҚЫЯЛ УСТИНДЕ

— „Хей бахытсыз, басы ислемейтуғын мақлук,
Қалайда, сенде бүгін көтеринки руұх!“ —

Деп Қораздан жөги сорады Пышық,
Қоразға билдирмей,
Көзин Ийтке қысып.

— „Дурыс, — деди Пышыққа Қораз байғус. —
Салыстыр мени,

Меннен артық қай құс?

Менде бар

Дөнип турған пәр

Сулыұ куйрық.

Құс төресі Бүркіттегидей тумсық.

Және де оғада көрнекли канат —

Қораз қоқыраяды кекилин қызартып

Мақуллаұды Пышықтан еткендей талап.

„ — Жооок, — деди Пышық.

Саған болмақ қайда Бүркіт.

Сен паспанда мақлуксаң жүрген

Тумсығын кыйға басып қияққа сүртіп,

Төрт аяқлы мен де сениң менен бирге жүрмен

Саған құс болыұ ушын керек аспанға ушпақ.

Саған ушпақ қайда
Қалта-жемсек,
Жуған—сыйрақ.

Буның ушын саған қанат керек қудиретли!—
Деді де Пышық кетти мысқыллағандай мыррыұлап.

Бирек арадан уақыт өткен жоқ узақ.
Айтқанындай Қораз ушпай кетекке—

Жерге кирип кетти,
Киятырған Түлкиден қашып жүреги суұлап.

Мине усы Қоразға усап,
„Мен адам болдым“.—деп қыйғырды бир ладан.

Төрт емес,
Еки аяқлылығы ушын адамға усаған.

ПЫШЫҚЛАР ҲӘМ ТЫШҚАНЛАР

(С. МИХАЛКОВТАН)

Ақ көкірек ала Пышық,
Таргыл Пышыққа Тышқан әкелди аўзына қысып.
Таргыл Пышық күтпн алды күтпн бес жасқа толға
Соңлықтан әкелннген ацды алды қолдан.

Бирақ,

Оған мырылдады мурнын жыйырыңқыран:

„Рахмет саған, ашнам!

Бирақ сен босқа тырыстың!

Себеби; өтпн кетпн әлле-кашшан

Ешейпн бир тышқанға караған күн ырыскым...
Кешир бирақ, мүмкпн, зейннцде тпйпн алдым—ба!
Буган қонақ таң қалды, қысынын есикте турған:

„Пышықта Тышқан жемес-пе?

Неге әкелдпм мен бунда!

Бул есптилмеген хабарғой ҳеште.

Қайта сорапн мен буннал,
қалпал еспткен шығарман!...“

Столға бирақ,

Қойылды май

Консерва, қаймақ, қант, пабат.

Колбасаның — да хәрқыйлы — бири-биринен жақсырақ,
Хәтте қыдырып таппайсаң елди атлы аралап.
Қулласы, стол аўқатқа толды ыссы да, салқын да,
Ала Пышық тойып алды келгенше алқымға.
„Минекей — деп мырылдады Тарғыл Пышық —
Күнлер өтиўде сапсыз,
Қудайға шүкир, өзиң көргендей,
Мына қусаған Тышқансыз“.

* * *

Тымсалдың мазмунын сораса меннен бир адам
Былай деп жуўап берер едим оған:
„Тарғыл Пышық затты жеди мудар,
усы Тышқаннан қорыған“.

ҲАҚЫ

Биреулер аўкат жеп болып столовойда,
— Ақшанызды алып,—деди официантка апайға.

— Не жединиз? Ҳа—а, билемен,—деди.

Официантка Зубайда.

Үш гүляшқа, үш сорпаға, үш чайға,

Ақшаны шыртып алды үшеуден.

— Ҳаў,—деди биреу:—Мен

Гуляш емес, котлет жедим, апажан.

Есапласаң қалай болар қайтадан?

— Ҳа, дурыс, котлет жегениң болса бойма ойымда,—

Деди апай умытқансып бир қарап.—

Не ҳақың кетип еди менде?

Сондағы алажағың меннан отыз тыйын ба?

— Отыз тыйын деген не,

Бересисең—деди жигит бир манат“.

— Өзиң—деди апай,—жигит екенсең шайма,

Ҳәм сондай майда

Сен кеминде жемедиң-бе бир сомлық нан?—

Бирақ тоқтаңқырап, деп болдыда,—сонлықтан...

— Ма,—деди-бир сомды сен-ақ ал!—

Ҳәм апай келди дәрхал,

Байназарлар отырған жаққа.

Ескертейин:

— Байекең жигит ғой бирақта
Майда-шүйде менен санаспайтуғын ҳешуақта.
Оған ешейин бир бес, он манат манат-па?
Ол апайға бир онлықты шығарып берди қалтадан,
Ҳәм былай деди омырауын жоқары алып:

— Апай, ал маған,

Сен ҳешнәрсе бермей-ақ қой қайтарып.

Апай бережак еди, ол:

— Қысынбаң—деди ҳасла.

Бес-он манат кетпейтуғынба апа-қарындаска!

Сонда апай қайрылып кейнине:—

Ана жигитке;—Кәрдиң бе?—деди мине,
Жигитлер карамайды бирсом түе, бес сомға ҳаслан,
Өзиндей жигитлерге бир қарап жибер мына,
Сен қарай бересең артыңа.
Уят болады бундай жерде бүйтип қатындай
салғыласқан...

* * *

Мине түсиникли болады мына тымсалға қарасаң:
Гейде тийисли ҳақыңды талап еткениң ушын уялып
қаласаң....

САБАН

Биреу талкылатыуға пьесасын окый баслады,
Дауыска салды, артистке усап кете жазлады.

Пьесада хайуан да катнасқан екен,

Бир сыйыр мөңиреген жерди
Оқығанда мөңиреп те жиберди.

Пьеса оқылып болынды.

Сонда бир адам;

— Пьеса ұзыннан узак—деди,—

Сен буны қысқартып исле кайтадан.

Себеби халық ушып маңыздан басқа

Арқа-арқа сабанның кереги жок ҳасла!

— Бул акылды,—деди автор—

Айтарсаң басқа адамға,

Билсең керек болады иретинде сабан да!

— Аўа—деди оған сонда: Айтарың барма,

Сабан әсиресе керек

мөңирейтуғынларға.

ШОРТАН

(И. А. КРЫЛОВТАН)

Күн бермегендиктен суўдағы Шабакларға,
Шортанның үстинен судқа берилип арза.

Көп көрсетилди айғақлар да
Хәм, қанишерди салып самарға,
Судқа әкелди суў халқы.
Судьялар да жыйналды,
Өзлери жыйылған отлақлар беттен.
Бирақта атлары архивге қалған,

Судтың составы ибарат еди еки Ешектен,
Еки-үш Текеден, еки ғарры Байталдан,
Хәм, жумыста тәртип болсын деп беккем,
Түлки прокурорлыққа сайланған.

Буинан бурын Түлкини усы Шортан Балыққа—
Тәмин етти деген мыш-мыш сөз таралған

еди халыққа.

Жүзге қараў болған жоқ отырған судьяларда,
Әсиресе Шортанның шоқлығын усы сапар да
Мүмкиншилик болмады шалғай менен басыўға,
Туўра келди бул ирет шарасыз пәрман жазыўға:
„Сақлаған аз Шортанды жигирма жыл қамақта,

Тек пұтаққа асылсын-басқалар ушын сабаққа!
„Хүрметли судьялар!—деди Түлки шығып сөзге—
Оны асып өлтириў аз.
Мен жаза усынар едим өзге,
Қолланып ҳаслан көрмеген ҳешким бизиң әсирде.
Қорқынышлы болсын бул ендиги жалатайларға—
Қалай болар усыны мантықтырып өлтисе?“
—„Жүдә жақсы, Тәке! Айтарын бар ма!“—
Деп судьялар усынысты мақул тапты,
Сөйтип Шортанды дәрьяға атты.

АСҚАБАҚ ХӘМ СЕКЕРПАРА

Бултқа усаған қап-қара,
Пәлектиң астында Секерпара.
Таң ағара баслаған ұақта,

Былай деди Асқабаққа:

— „Әй Асеке, екеуимиз жасаймыз бир палызда,
Бирақ, кешир мени, карағанда маңызға,
Аспан менен жер шелли парқ арамызда“.

— „Ол қандай парық?— деди Асқабақ— айтсаңыз— да?“

— „Сениң геўдең үлкен-аў, бирақ-та,
Мазаң меннен кемис,— деди Асқабаққа—
Сонлықтан адам жемейди писип түспесең табаққа.
Ал мени, алмастырып болмайды
палға, қантқа, набат-қа.“

Жей алады барлық ұақта,

Писрип қалмай машақатқа,
Келгенлерде қарайман деп маған,
Хәттеки сүринеди аңсыздан саған.
Секерпара сөзин тамамлаған ұақта
Шық астында қақ айырылды еки жаққа.

* * *

Қайсындай абройға ийе болсаңда арада
Өзинди айрықша санама.
Сөйтип айналып жүрме аўараға,
Усап тымсалдағы Секерпараға.

ИИТ

Былай депти бир адамға бир адам:
— Ийт ийтлигин қоймайды деп шарбая бийкар
датлайды:

Сен болмаса қарап жибер мынаған

Хәзир неге анаў Ийт Султанды нәрсе қаппайды?

Енди өзиң-ақ бир айғағой, маған?

Бурын адамы жоқ едиғо бул ийттиң сирә қаппаған?!

Оған былай деди жолдасы бирақ:

— Ол Ийт еле қабады, сен сабыр ет азырақ,

Хәзир Султан таслаган сүйекти ғайзап атыр ол,

Сонлықтан тыныш жатыр ол.

М А З М У Н Ы

Майқабақ	3
Ақсар хәм Қаңбақ	4
Түлки қуйрығы	5
Ғарға хәм Түлки (И. А. Крыловтан)	7
Сүйкимлилік	9
Ешек хәм Бұлбил (И. А. Крыловтан)	10
Қулп хәм Уры	12
Хайуанлардың сүүретке түсиўн	14
Ийт талайы	16
Қасқыр хәм Ылак (Эзоптан)	18
Сулыў Маймыл	19
Ақ сақаллы хәм Қара сақаллы	21
Таў хәм Тасбақа	22
Керек Ешек (И. А. Крыловтан)	23
Еки жүзеки	25
Тирсек бала (А. Қдыровтан)	27
Пышық ерли-зайыпшылықта	28
Қасқыр хәм Қозы (И. А. Крыловтан)	30
Сөз хәм ис	32
Пәслик	33
Қоян мәсликте (С. Михалковтан)	35
Қораз қыял үстінде	38
Пышықлар хәм Тышқанлар (С. Михалковтан)	40
Хақы	42
Сабан	44
Шортан (И. А. Крыловтан)	45
Асқабақ хәм Секерпара	47
Ийт	48

На каракалпакском языке

Даулен Айтмуратов

БАСНИ

Издательство «Каракалпакстан»

Нукус — 1973

Редактор *Толыбай Қабулов*
Худ. редактор *А. Қурбанбаев*
Тех. редактор *К. Досанова*
Корректор *Б. Өтегенов*

Теріўге берілген ўақты 20/IX—1973 ж. Басыўға рухсат
етилген ўақты 27/XII 73 ж. Қағаз форматы 70x108^{1/32} Көлеми 1,625
баспа табак 2,27 шәртли баспа табак 1,3 есап
баспа табак. Тиражы 5000. РҚ 30197 Баҳасы 16т.

„Қарақалпақстан“ баспасы, Нөкис қаласы, К. Маркс көшесі, 9.

ҚҚАССР Министрлер Советиниң баспа, полиграфия хәм китап
саўдасы ислери бойынша басқармасының „Правда“ның
50 жыллығы атындағы Нөкис полиграфкомбинаты, Заказ 174.